

SPiritualitatea Antichității Clasice La Suceava *

MIRCEA IGNAT

Die Spiritualität des klassischen Altertums in Suczawa

(Zusammenfassung)**

Im folgenden Artikel werden die didaktischen Beiträge, die das klassische Altertum betreffenden Studien, sowie die Übersetzungen aus den klassischen Autoren, die von verschiedenen Professoren aus Suczawa gemacht wurden, präsentiert. In diesem Sinne ist eine hervorragende Leistung zu erwähnen, und zwar die vollkommene Übersetzung von *Eneida* ins Rumänische. Diese Version hat bestimmte ästhetische Valenzen und ist eine der ersten, in rumänischer Sprache erschienenen Varianten des berühmten Epos, was in diesem Artikel besonders hervorgehoben wird.

Schlüsselwörter und -ausdrücke: Suczawa, klassische Studien, Vasile Bumbac, Eneida, Übersetzung.

Interesul privind antichitatea clasică la Suceava stă în strânsă conexiune cu întemeierea și evoluția liceului din localitate¹. Înființat în anul 1860, acesta aparține tipului de liceu clasic, cu un program de învățământ ce era în vigoare în întregul Imperiu Austriac. În anii următori se formează treptat cele opt clase,

* Autorul a redactat pe această temă două articole: *Beschäftigungen mit dem klassischen Altertum* [Preocupări privind antichitatea clasică la Suceava], în „Studia Antiqua et Archaeologica”, Iași, anul XX, 2014 (sub tipar); *Vasile Bumbac traducător al Eneidei*, în „Anuarul Muzeului Bucovinei”, Suceava, anul XXXXI, 2014 (sub tipar). Articolul de față reunește cele două contribuții, la care se adaugă noi date.

** Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

¹ Despre prestigioasa instituție s-au redactat mai multe lucrări, dintre care o cităm pe cea mai nouă: Florin Moraru, *Colegiul Național „Ștefan cel Mare”. De la fondare până în prezent*, Suceava, Editura Colegiului „Ștefan cel Mare”, 2010.

programa școlară punând un mare accent pe studiul limbilor clasice, latina și greaca însumând aproape jumătate din numărul săptămânal de ore. Cu oarecare modificări, această structură a rămas viabilă până la 1918.

Liceul era destinat să fie unul românesc, dar atunci lipseau profesorii români, ca și manualele necesare, predarea fiind în limba germană mulți ani. Primii profesori sunt transferați la Suceava din partea occidentală a Imperiului, aducând rigoare și competențe deosebite în domeniul antichității, cel care ne interesează aici. S-au creat burse speciale pentru tinerii români merituoși, cu scopul de a deveni profesori la liceul sucevean. Treptat, apar și profesori români de limbi clasice școliți la Viena. Primii sunt: Ieronim Muntean (1864), Ștefan Repta (1877) ș.a, dar au fost și bursieri cărora le-a priit sejurul vienez, chiar zece ani. În ultimul sfert al secolului al XIX-lea s-a creat, totuși, un prestigios corp didactic, format din profesori de etnii diferite, capabil să fie la înălțimea cerințelor.

Profesori români au fost puși în situația să redacteze și să publice diferite suporturi didactice pentru clasele cu limba de predare română. La fel ca și colegii lor de alte etnii, ei s-au remarcat, de asemenea, prin interesante studii clasice și specifică lor era ambiția de a traduce în limba română unele opere antice. Astfel că, în cele ce urmează, ne vom referi la publicarea în limba română a lucrărilor didactice pentru predarea limbilor latină și greacă, la contribuțiile științifice ale tuturor dascălilor suceveni și, în fine, la traducerile din autorii clasici.

Cum s-a arătat mai sus, preocuparea de a oferi manuale în limba română a fost o necesitate. Sunt redactări originale sau traduceri și prelucrări după autori recunoscuți în epocă. Predomină comentariile la diferiți scriitori antici prevăzuți în programul de studii școlare. Nu avem convingerea că lista noastră cu astfel de suporturi didactice (vezi *Anexa I*) este completă, dar se poate remarca că deosebit de activi, în acest sens, s-au arătat a fi dr. Eusebie Popovici și Lazăr Vicol². Tradiția se perpetuează și după Unirea din 1918, prin contribuțiile lui Gh. Cârlan și, îndeosebi, prin dr. Constantin Gheorghian, autorul unui valoros manual de limbă elină, însoțit și de un restrâns dicționar elen-român. De menționat că acest manual a fost tipărit la Suceava, ceea ce arată posibilitățile tehnice ale unei tipografii provinciale din acele vremuri.

Pe lângă activitatea didactică, profesorii liceului sucevean au susținut și una de cercetare științifică. După cerințele vremii, liceul publica un anuar, în care apărea raportul directorului, cu toate detaliile privind viața școlii din anul precedent. Astfel, din 1862 până în 1914, s-au editat 50 de volume³, ale căror titluri au variat în timp⁴. În toate anuarele, raportul directorului, conform uzanțelor timpului, era

² Pentru a nu încărca aparatul critic, s-au redactat trei anexe bibliografice, unde s-au citat autorii și toate contribuțiile didactice, științifice sau traducerile care ne sunt cunoscute.

³ Au fost trei ani (1865, 1876 și 1886) când, din motive necunoscute nouă, această publicație nu a apărut.

⁴ Inițial, acest anuar a avut titlul de „Programm des griechisch-orientalischen Gymnasiums in Suczawa”. După 1872, conform statutului obținut de instituție, programul aparține de „Ober-

precedat de un amplu studiu științific, semnat de unul sau altul dintre profesorii școlii. Probabil era o onoare ca profesorii să-și demonstreze erudiția și aptitudinile de aprofundare a materiei pe care o prestau în fața claselor. Nu excludem nici posibilitatea unor promovări pe această bază.

În mare majoritate, studiile au fost publicate în limba germană, chiar autorii români (Șt. Repta, I. Muntean, L. Vicol) preferând să-și redacteze contribuțiile în această limbă. Sunt și studii în limba română (primul semnat de A. Daszkewicz, 1888), dar ele apar îndeosebi după 1900. De menționat că unii autori au preferat să-și publice studiile în limba latină (cazul lui Victor Nussbaum). Tematica contribuțiilor este de o mare varietate: istorie și literatură universală⁵, geografie, psihologie și chiar matematică, deși liceul avea o orientare clasică.

Cum era și firesc, mai mult de o treime dintre lucrările publicate sunt din sfera studiilor clasice (vezi *Anexa II* – menționăm că au apărut și contribuții în broșuri separate). O privire de ansamblu asupra acestor demersuri (acestea sunt în număr de 16) arată o cunoaștere profundă a subiectelor tratate. Este efectul, între altele, și al unei baze de documentare remarcabilă pentru un oraș provincial. Catalogul bibliotecii profesorilor, publicat în anii 1899 și 1900, arată existența celor mai noi și mai bune ediții din autorii antici, greci și latini, instrumente de lucru: dicționare, enciclopedii (peste 400 de titluri), publicate la sfârșitul secolului al XIX-lea în Imperiu, îndeosebi în Germania.

Parcursul bibliografiei anexate arată o mare varietate de subiecte privind fie literatura greacă sau latină, fie alte contribuții de filologie clasică, dar și de istorie antică. Desigur, după trecerea unui secol, aceste studii și-au pierdut mult din valoarea lor, cel mult pot fi invocate într-o bibliografie ce se dorește a fi exhaustivă. Ele sunt, în schimb, mărturie al unui mod de manifestare culturală ce domnea într-un mărunț oraș provincial din Bucovina acelor vremuri, în care studiile clasice reprezentau o componentă a spiritualității.

Pe lângă modestele semne de prețuire a culturii antice, mai sus arătate, la Suceava, în atmosfera de emulație a studiilor clasice, nu au lipsit traducătorii. Aici s-au realizat câteva traduceri din autorii clasici, fie latini (Cicero), cum a fost cea a lui Ștefan Ștefureac (1872), fie greci (Platon), semnată de Gh. Cârlan (1925). Traducătorul sucevean prin excelență din autorii clasici a fost, însă, Vasile Bumbac (1837–1918), pe nedrept uitat⁶, cu o realizare demnă de a fi subliniată – înfăptuirea

Gymnasiums”. După 1897, publicația se intitulează „Jahresbericht des gr.-or. Ober.Gymnasiums”, titlul menținut până în 1914.

⁵ De exemplu, studiul amplu, însumând peste o sută de pagini, semnat de Moses Sigall, publicat în trei anuare (1893, 1894 și 1897), referitor la Konrad Würzburg, poet din secolul al XIII-lea, autor al unui poem intitulat *Troianerkriges* [Războiul troian].

⁶ O privire generală asupra vieții și operei lui V. Bumbac, la Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina (1775–1918) (în legătură cu evoluția culturală și politică)*, Cernăuți, Tipografia „Mitropolit Silvestru”, 1926, p. 112–127.

unei traduceri integrale a *Eneidei*, tălmăcire puțin cunoscută, rămasă fără ecou în literatura referitoare la receptarea lui Vergilius în cultura românească⁷.

Vasile Bumbac a fost un activ membru al societăților studențești românești din Viena, la a căror ședințe a susținut diverse prelegeri sau și-a prezentat propriile creații poetice. Nu a lipsit lecturarea unor traduceri din autorii greci sau latini. Astfel, la ședința din 23 iunie 1866, acesta expune traducerea *Apologiei lui Socrate* (Platon), în 23 octombrie 1869, traducerea unei ode a lui Ovidiu (nu avem o referire mai riguroasă), la 22 februarie 1870 a prezentat traducerea și comentarea *Odei a XXI-a* a lui Horatius⁸. O preocupare la care va reveni peste ani este ilustrată și de conferința intitulată *Traduceri din epicii clasici greci și latini*, cu păstrarea metrului original, susținută la 19 aprilie 1873⁹.

Ajungând profesor la liceul sucevean, Vasile Bumbac își continuă cu râvnă opera sa poetică răspândită în paginile diverselor reviste ale vremii. În orice caz, creația sa originală prezintă astăzi un interes minor, o simplă pagină de istorie literară¹⁰. Două sunt faptele care îl individualizează și îi dau, totuși, un meritat loc în cultura românească: traducerile din autorii clasici și încercarea de a da literaturii o epopee originală.

În atmosfera literară de la mijlocul secolului al XIX-lea stăruia ideea realizării unei epopei naționale, românești și n-au lipsit cutezători în făurirea unei astfel de opere. Toate încercările, însă, au fost neizbutite sau neterminate. Vasile Bumbac, pe când era student la Viena, este și el cuprins de această nobilă dorință. Își propune să nareze în versuri *Descălecarea lui Dragoș în Moldova*, poem cunoscut și sub numele de *Dragoșiada*. Nu este cazul aici să evocăm detaliile privind această creație, dar poetul bucovinean, profund cunoscător al modelului antic de epopee, posedă și își perfecționează un suflu epic adecvat. Versurile sale sunt scrise într-un autentic grai popular, presărat cu arhaisme, într-o vreme când în Bucovina, și nu numai aici, mai stăruiau, încă, fantezii lingvistice. Calitățile literare ale acestui început de epopee (au fost publicate, din păcate, numai primele două cânturi), au fost apreciate, aceasta fiind considerată ca cea mai reușită încercare de acest gen¹¹. Neterminat, publicat într-o revistă cu o circulație restrânsă, acest început de epopee a căzut în uitare. L-am amintit în acest cadru întrucât el stă în conexiune cu activitatea lui Vasile Bumbac de traducător din autorii antici.

⁷ O banală reamintire, rămasă fără ecou, a traducerii a întreprins-o Mircea Ignat, *O tălmăcire mai puțin cunoscută a „Eneidei”*, în „Zori noi”, Suceava, anul XXXII, nr. 9086, 3 decembrie 1978.

⁸ Ion Grămadă, „România Jună” din Viena (1871–1911). *Monografie istorică*, Arad, 1912, p. 149–150.

⁹ *Ibidem*, p. 152; Victor Morariu, *Vasile Bumbac (1837–1918). Pagină din istoria literaturii bucovinene*, în „Junimea literară”, Cernăuți, anul XII, 1923, p. 80.

¹⁰ Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 127.

¹¹ Nicolae Iorga, *Un poet bucovinean: Vasile Bumbac*, în vol. *Oameni cari au fost*, vol. II, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 129–135.

Din câte cunoaștem, Vasile Bumbac a publicat în timpul vieții traducerea unui fragment din *Iliada*, în 1882¹², și a altuia din *Metamorfozele* lui Ovidius, în 1906¹³, ambele în metru original. Nu avem siguranța că acestea sunt singurele traduceri publicate. Între manuscrisele poetului, păstrate la Muzeul Bucovinei din Suceava, se află alte două traduceri inedite din Horatius¹⁴.

Ambiția sa a fost, însă, să dea în românește o versiune integrală a *Eneidei*, epopee a latinității, fapt pe care l-a dus la bun sfârșit și asupra căruia vom stăruie în cele ce urmează. P. Vergilius Maro, autorul epopeii naționale a Romei și, în consecință, a latinității, cum s-a subliniat deseori, a fost în România mereu evocat prin monografiile sau studiile¹⁵, dar, mai ales, prin numeroase traduceri ale tuturor poemelor sale¹⁶, efect al conștiinței latinității noastre. Dintre operele poetului latin, *Eneida* a fost cea care a polarizat interesul celor mai mulți cărturari. O traducere cât mai desăvârșită, pe măsura geniului poetului din Mantua, a fost o dorință care a stăruit și mai stăruie încă. Sunt încercări parțiale sau integrale încă din secolul al XIX-lea, cu versiuni laudabile din secolul al XX-lea și eforturile continuă chiar în vremurile noastre.

Când își publica primul cânt din *Dragoșlada* (1869), Vasile Bumbac sublinia, într-o scurtă introducere, între altele, că „metrul epicii grecești și latine e greu de introdus în poezia română”¹⁷. Astfel, el alege versurile rimate de 13–14 silabe, imitând încercarea de epopee nereușită a lui I. Heliade-Rădulescu. Concepția autorului despre imposibilitatea hexametrelor în limba română, determinată de abundența vocalelor, se schimbă peste câțiva ani. Nu știm în ce măsură conferința sa din 1873, amintită mai sus, reflectă această modificare, dar în 1882 apărea deja traducerea unui fragment din *Iliada*, unde folosește hexametru. Publicând în 1887 cântul al IV-lea din *Eneida*, Vasile Bumbac reușește cu succes să-l transpună în hexametri. Problema l-a preocupat profund, din care cauză redactează o introducere în limba germană la textul traducerii, pe mai bine de zece pagini, privind prozodia și fonetica românească. Aici îl vedem pe autor ca un sever filolog, tălmăcirea sa

¹² *Despărțirea lui Hector de Andromache (traducere din „Iliada” lui Homer, cântul al VI-lea, v. 312–496) – n. sub metru originalul, care este exametru, s-a păstrat în traducere*, în „Aurora română”, Cernăuți, anul II, nr. 6, 1882, p. 88–90.

¹³ *Din Metamorfozele (Prefacerile) lui Ovidiu Nasone: Introducere (I, 1–4). Cele patru generații (epoce, evuri, vârste, I, v. 89–162)*, în „Junimea literară”, Cernăuți, anul III, nr. 1, 1906, p. 11–12 (metru original).

¹⁴ *Oda a 4-a din cartea a IV-a a „Odelor” lui Horațiu*, manuscris datat 1863, Muzeul Bucovinei din Suceava; *Horăț și Lydia (Oda a 9-a din cartea a III-a a „Odelor”)*, manuscris fără final, Muzeul Bucovinei din Suceava.

¹⁵ Vezi, de exemplu, G. Guțu, *Publius Vergilius Maro*, București, Editura Univers, 1970; Niculina Toderășcu, *Poezie și artă figurativă la Vergilius*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2004.

¹⁶ Nicolae Lascu, *Clasicii antici în România*, Cluj, Editura Dacia, 1974, p. 456–472. În acest cuprinzător repertoriu sunt incluse mai toate încercările de traducere până în anul 1972. Într-o notă ulterioară menționăm traducerea *Eneidei* de după acest an.

¹⁷ Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 121.

dorindu-se cât mai fidelă textului antic. Mai mult chiar, la finele acestei traduceri adaugă alte șase pagini cu explicații ale cuvintelor rare folosite (arhaisme, regionalisme etc., uneori cu etimologia lor)¹⁸.

Alegând publicarea traducerii acestui cânt, una dintre cele mai dramatice și mai fermecătoare secvențe din *Eneida*, Vasile Bumbac și-a încercat merituos măiestria. El mărturisește că terminase deja tălmăcirea primelor șase cânturi, cândva, în anii următori, finalizându-și opera. Bănuim că a revenit mereu prin corijări asupra întregului poem. Limba utilizată la publicarea primului cânt al epopeii (abia în 1911) este mult mai vie, mai mlădioasă ca cea din 1887¹⁹. A trudit peste 25 de ani la această traducere, care a rămas, practic, necunoscută. Doar două cânturi au văzut lumina tiparului, într-un periodic cu o circulație restrânsă, dintr-un oraș mărunț de la marginea Împărăției Austro-Ungarei, fără circulație în România. Prin aceasta autorul și-a îngropat singur toată strădania sa. Între timp, în anul 1896, a apărut excelenta traducere a lui George Coșbuc, premiată de Academia Română²⁰. Chiar după apariția acesteia, probabil că poetul sucevean continua la finisarea muncii sale, refuzând, după o mărturie contemporană, să consulte traducerea lui Coșbuc, pentru a nu fi influențat de aceasta²¹.

De la traducătorul sucevean au rămas, totuși, două manuscrise. Unul la București, la Academia Română²² (pe care, din păcate, nu-l cunoaștem direct) și altul la Suceava. Acesta din urmă se află într-un *miscellaneus* a operei poetice a lui Vasile Bumbac, care încerca să-și adune întreaga creație. Traducerea se prezintă ca o transcriere (fără corecturi), ceea ce ne face să credem că este varianta finisată, cea mai nouă.

¹⁸ *Romänische Uebersetzung des IV. Gesanges aus Virgils Aeneide mit Beibehaltung des Originalmetrums*, în „Programm des griechisch-orientalischen Gymnasiums in Suczawa”, 1887, p. 3–38.

¹⁹ *Cântul I al „Aeneidei” lui Virgiliu*, în „Jahresbericht des gr.-or. Ober-Gymnasiums”, 1911, p. 3–21.

²⁰ Izbânda lui George Coșbuc (traducerea sa bucurându-se de mai multe ediții, cea mai nouă și mai bună fiind îngrijită de Stella Petecel, București, Editura Univers, 1980) n-a determinat o stagnare. Condeie încercate ale mai multor clasiști au dat admirabile versiuni românești. În 1913, Nicolae Pandelea publică o traducere în proză, iar în 1938 a apărut o altă traducere, tot în proză, alcătuită de Eugen Lovinescu, ambele cu mai multe ediții. După nici două decenii, în 1956, apare versiunea alcătuită în hexametri de D. Murărașu. Eruditul clujean Th. Naum vine, în 1979, cu o nouă traducere (numai cânturile I–VI), pentru ca în 1997, la Iași, să fie tipărită o ediție bilingvă datorată lui Nicolae Ionel. În fine, ultima traducere integrală pe care o cunoaștem este cea a lui Dan Șlușanschi, din 2000. Nu este cazul să discutăm tălmăcirile citate, dar este necesar să subliniem că epopeea latină își găsește o firească receptare în cultura românească.

²¹ Victor Morariu, *op. cit.*, p. 323.

²² Nicolae Lascu, *op. cit.*, p. 457; nr. 1419, Biblioteca Academiei Române, Manuscrise Românești, nr. 5283, 1870, 355 f. Nu știm în ce împrejurări a ajuns la Academie această traducere (variantă?). Credem că aici s-a strecurat o eroare privind datarea manuscrisului. În anul 1870, Vasile Bumbac era încă student la Viena, iar în 1887 el mărturisește că a tradus numai primele șase cânturi.

Am stăruit asupra acestui aspect, nu atât pentru ineditul lui, cât pentru calitățile vădite ale traducerii. Sunt, desigur, exprimări neîndemânatic și de multe ori, așa cum s-a spus, Vasile Bumbac a fost „prea mult profesorul de limbi clasice [...] și [...] prea puțin poet”²³. Indiscutabil, Bumbac a avut, însă, harul poeziei epice, dovedit în *Dragoșlada*, talent bine apreciat de N. Iorga, manifestat și în traducerea *Eneidei*, despre care același cititor atent spunea că „oferă unele stângăcii, dar e pe alocuri mai energică decât traducerea lui Coșbuc, mai egală, mai stăpânită; e aici un fel de energie țărănească, o cutezanță care găsește de multe ori formule nouă”²⁴.

Vasile Bumbac își caută un limbaj propriu, la bază are vorbirea populară din Bucovina vremii sale, din care cauză unele cuvinte sunt acum rare sau cu sensul schimbat. Câteva exemple: *hâtrie* – înșelătorie; *hațașuri* – hățșuri; *cultuc* – pernă; *cavane* – găvane; *himeit* – derutat într-o anume situație și multe altele. Sunt cuvinte, uneori, pe care autorul le creează: *dalburind* – albind (de la dalb) sau arhaisme: *fiindure* – fiind. Cine citește admirabilele traduceri din opera homerică ale lui G. Murnu va întâlni aceleași fapte. Sunt și expresii nepotrivite: „ursită crudelă”, „nu te plângi de servițul” etc., venite din vorbirea veacului în care a trăit, ca și multe alte stângăcii.

Cu toate că autorul acestui demers își declină orice competențe de critică literară, socotește oportună, totuși, citarea unor mici fragmente din cânturile I și IV, cele publicate, menite să ilustreze talentul epic manifestat de Vasile Bumbac în traducerea sa²⁵.

În ura sa față de troieni (numiți și teucri), zeița Iunona îl determină pe Aeol, stăpânul vânturilor năprasnice (numiți aici Euru, Not și Sudul), să le elibereze din peșteră și să dezlănțuie o furtună nimicitoare pentru flota lui Aeneas. „Aste zicând el deșertului munte cu sulița-ntoarsă / Coasta-i lovește: și vânturi ca-n ceată de luptă pornite / Izbucnesc prin poarta deschisă și-n volburi colindă / Țările, marea cuprind și din funduri adânci o tot scurmă / Euru și Not de-mpreună, s-avântă și Sudul cu dese / Volburi rostogolind către țărmi potopul de valuri. / Strigăt bărbații lătesc și-al funiilor freamăt urmează. / Teucrilor fără de veste deci norii le duc din vedere / Ceriul și ziua; neguri de noapte pe mare se-ncuibă / Polii detună, de des fulgerat zvâcnește văzduhul; / Toate amenință bărbații cu grabnică moarte: Deodată / Încheieturile lui Aenea slăbescu-i de groază” (I, 81–93).

Zeița Afrodita (numită aici printr-un pseudonim, Cythera, cea născută în insula Citera situată în sud-estul extrem al Peloponesului), se plânge lui Zeus de nenorocirile îndurate de fiul ei, Eneas. Cel mai mare dintre zei o liniștește și-i prezice viitorul măreț al lui Eneas și al urmașilor săi. „Asta-i răsplata virtuții? Așa

²³ C. Loghin, *op. cit.*, p. 125.

²⁴ Apud V. Morariu, *op. cit.*, p. 323.

²⁵ Transcrierea de față a căutat să respecte cât mai fidel textul traducătorului sucevean. Desigur, ar fi necesară o revizuire ortografică, care ar face textul mai inteligibil, fapt pe care nu mi l-am permis.

ne reduci la domnie? / Ei zâmbindu-i tatăl de zei și de oameni prin clipa, / Carensenină ceriu[!] și furtuni, pe fiic-o sărută / Gingaș și-apoi aceste le zice: Las'Cythere / Frica, căci soartea l-ai tăi rămâne-ți-va neștrămutată, / O să vezi tu cetatea, Lavinicii muri, ce-ți promisesem / Și pe mărinimosul Aenea tu sus către stele / O să-l ridici; eu nici că-mi schimbai promisiunea./ Fecioru-ți / Asta ți-oi spune-o, fiindcă grija asta te roade, / Și răsfoind mai departe arăta-ți-voi tainele sorții". / Bate-va mare război în Italia, neamuri nătânge / Frânge-va și-o să-ntemeie bărbaților legi și locașe" (I, 254–265)²⁶.

Fama (personificare a Zvonului public, să ne aducem aminte și de celebra arie a calomniei), care umblă pe țărnișurile libice (din Africa), descrisă de Vergilius, mereu evocată în felurite chipuri și de alți poeți, apare în traducerea lui Bumbac după cum urmează: „Răpede Fama prin urbele libice mari se lățește, / Fama, rău, de cât care-un altul mai grabnic nu este; / Ea prin mișcare viază și-n mers puterile crescui; / Mică și sfie de-ntâi, se rădică-ndată văzducui / Și pe pământ când pășește, capul în nori și-l ascunde. / [...] Iute-n picioare, cu sprintene aripi, un monstru de groază, / Ștrașnic, având chiar ochi veghetori tot atâți, câte pene / Trupu-i acopăr, minune de spus și limbi tot atâtea / Și-ncă pe-atâtea guri sunătoare, și urechi, ce le mișcă. / Noaptea zboară-ntre cer și pământ, ea prin mijloc și scoate / Murmur prin umbră, nici când înclinându-și ochii spre paus; / Ziua stă și pândește sau pe piscul de o casă, / Sau pe turnuri înalte și-nfrică marile târguri, / Tot pe-o cumpănă pune minciuna, ca și-adevăru. / Asta-impluse pe ginți cu tot soiul de basme, lățind ea / Lucruri tâmplate și netâmplate cu aceeași plăcere" (IV, 173–1177; 180–190).

Porunca zeilor de a părăsi Cartagina și pe frumoasa regină Didona îl descumpănește pe Aeneas: „Îns-Enea muți, himeit de-atare viziune, / Spaima păru-i zbârli și vocea-n gâtiță-i stete. / Arde, să plece prin fugă și dulcile locuri să lese, / Răsfulgerat de cumplitul mandat și de-al zeilor ordin. / Ce-i de făcut, hei? Cum să cuteze-a vorbi cu regina / Înfuriată? Cum să chibzuie-ntâiu începutul? / Deci își frământă-n grab-al său gând încoace și-n acolo, / Felul și formă reace și-n cumpănă toate le pune" (V, 279–286).

Drama reginei Didona (numită aici Fenissa, Cartagina era o colonie feniciană) se desfășoară între iubirea pentru Aeneas și mânia femeii părăsite pe care nici noaptea nu o potolește: „Noapte era și repaus plăcut ostenitele trupuri / Pretutindenii gusta și codri și mări viforoase / Se liniștise, când stelele-n curs pân-la mijloc ajuns-au / Când amuțește tot locul; turme și paseri pistrui, / Locuitoare de lacuri lucii, și câmpuri cu tufe / Jur, împrejur, așezate la somn sub tăcerea de noapte, / Grijiile-și mai alina și coardele, munca uitând-o. / Numai Fenissa cea

²⁶ Versurile 263–264 sunt citate de istoricul literar C. Loghin într-o altă versiune: „O să-ți mai spun înc-un lucru, că văd că grija te roade / Și răsfoind mai mult răscoli-voiu tainele sorții". Acest fapt ne determină să considerăm că autorul a dispus de un alt manuscris (probabil mai cizelat), care se deosebește de varianta publicată în anul 1911. Cf. C. Loghin, *op. cit.*, p. 126.

pătimașă de suflet din contră / Nu dormitează nicicând, nici ochii, nici pieptu-i nu gustă / Pacea de noapte! muncile-i cresc îndoite și iubirea / Retrezindu-se, turbă și undesce-n văpaia mâniei” (IV, 523–533).

Semnaland această traducere, demnă de o istorie literară a receptării lui Vergilius în România, și care reprezintă, totuși, prima tălmăcire românească, nu lipsită de valențe estetice, ne întrebăm retoric care editură s-ar hazarda să publice astăzi un text cu o vechime mai mare de un secol, în vremea când literatura clasică, în general, este marginalizată?

După Unirea din 1918, în perioada interbelică, preocuparea pentru clasicism s-a diminuat, dar n-a dispărut (vezi *Anexele I–III*). Dacă mărunțul oraș provincial nu a avut forța să se constituie într-un veritabil centru de studii clasice, în schimb fiii școlii clasice de la Suceava și-au zidit aici baza de la care au pornit spre diferite centre universitare ale României, afirmându-se printre cei mai de frunte clasiști ai țării (Vasile Grecu, Dimitrie Marmeliuc, Haralamb Mihăiescu ș.a.). Ei s-au remarcat printr-o mulțime de studii profunde, traduceri etc., binecunoscute tuturor, comentariile fiind de prisos. Așa putem aprecia și rodnică activitate a lui Eusebiu Camilar, traducător din Aristofan, Eschil și Ovidius.

Prea dese reforme ale învățământului au frânt brutal o tradiție înfiripată, ale cărei valențe au fost mai sus evocate. Revenirea în anii '60 din secolul trecut la clasele umaniste a fost o flacăra plâpândă, ivită dintr-o cenușă groasă, numai pentru a arăta că se va stinge total.

Anexa I

Lucrări didactice

Gherasim Buliga, *Comentar la „De bello Gallico”*, lib. I, Suceava, 1899.

Gheorghe Cârlan, *Elementar latin, pentru clasa a II-a* (după Hauler și Vicol), Suceava, 1923.

Constantin Gheorghian, *Curs de limba elină – exerciții și gramatică*, ediția II-a, Suceava, 1929, 353 p.

Eusebie Popovici, *Exerciții latine. I. Sintaxa cazurilor*, Suceava, 1896.

Idem, *Exerciții latine. II. Sintaxa modurilor*, Suceava, 1897.

Idem, *Comentar la „De bello Gallico”*, lib. IV, Suceava, 1899.

Idem, *Comentar: Iulii Caesaris, „De bello Gallico”*, lib. II–III, vol. I–III, Suceava 1899–1900.

Idem, *Comentar la Tit Liviu, „Ab Urbe condita”*, lib. I, Suceava, trei ediții, 1903, 1908, 1914.

Idem, *Gramatică latină elementară (traducere după Schmidt și Thumser)*, Suceava, 1909.

Idem, *Exerciții latine pentru clasa I (după Hauler)*, Suceava, 1912.

Severin Procopovici, *Vocabular și comentariu la „Memorabilia Alexandri Magni”*, Suceava, 1898.

Idem, *Comentariu la Titi Livi, „Ab Urbe condita”*, lib. XXI, Suceava, 1903.

Lazăr Vicol, *Gramatică latină elementară (traducere după Gehler, Schmidt și Thumser)*, Suceava, 1896.

Idem, *Elementar latin, pentru clasele I–II (traducere)*, Suceava, 1896 și 1897.

Idem, *Sintaxa limbii latine (traducere după Schmidt și Thumser)*, Suceava, 1897.

Idem, *Vocabular și comentariu la biografiile lui Cornelius Nepos (broșura I: Miltiades, Temistocles, Aristides, Cimon)*, Suceava, 1898.

Anexa II

Studii clasice apărute la Suceava

Vasile Bumbac, *Die Conjugation im Romänischen in ihrem Verhältnisse zur lateinischen*, în „Programm”, 1884, p. 3–32.

Animpodist Daszkewicz, *Constantin cel Mare și unii dintre contemporanii săi*, în „Jahresbericht”, 1888, p. 3–37.

Idem, *Împăratul Marc Ulpiu Traian (98–117 d. Chr.). Prelegere ținută la 16 martie 1893, la clubul „Clubul român” din Suceava*, Cernăuți, 1895, 16 p.

Emanuel Dworski, *Die Livianische Schilderung der Belagerung von Veii, dargestellt als Sage und als solche erklärt (Ein Beitrag zur Kritik des Livius als Historiker). Vergriffen*, în „Jahresbericht”, 1875.

Joseph Fleischer, *Vorschläge zur Berichtigung des Katull – Textes*, în „Jahresbericht”, 1898.

Constantin Gheorghian, *Filosofia lui Horaț*, Suceava, 1922, 116 p.

August Klimpfinger, *Die bucolische Poesie. I. Theocritus und Vergilius*, în „Programm”, 1867, p. 3–58.

Idem, *Die bucolische Poesie. II. Theocritus und Vergilius*, în „Programm”, 1868, p. 3–66.

Jul. Kobylański, *De enuntiatorum finalium apud Sophoclem usu ac ratione*, în „Jahresbericht”, 1889, p. III–XXII.

Hieronimus Muntean, *Ueber die Zeit und Absicht der Tragödie des Sophokles „Oedipus auf Kolonos”*, în „Programm”, 1878, p. 3–75.

Victor Nussbaum, *De morum descriptione Plautina*, în „Jahresbericht”, 1895, p. 3–37.

Eusebius Popovici, *Die schwachbetonten lateinischen Vokale im Rumänischen*, în „Jahresbericht”, 1906, p. 3–56.

Ștefan von Repta, *Cicero's Kampf mit den zeitgenössischen Rednern*, în „Programm”, 1872, p. 3–44.

Emil Sigall, *Platon Ethik im Dialoge „Gorgias”*, în „Jahresbericht”, 1892, p. 3–40.

Lazăr Vicol, *Die Negation im Lateinischen, I.*, în „Jahresbericht”, 1890, p. 3–46.

Idem, *Die Negation im Lateinischen, II.*, în „Jahresbericht”, 1891, p. 3–44.

Anexa III

Traduceri²⁷

Vasile Bumbac, *Despărțirea lui Hector de Andromache (traducere din „Iliada” lui Homer, cântul al VI-lea, v. 312–496) – n. sub metru originalul, care este exametru, s-a păstrat în traducere*, în „Aurora română”, anul II, nr. 6, 1882, p. 88–90.

Idem, *Romänische Uebersetzung des IV. Gesanges aus Virgils Aeneide mit Beibehaltung des Originalmetrums*, în „Programm”, 1887, p. 3–38.

Idem, *Din Metamorfozele (Prefacerile) lui Ovidiu Nasone: Introducere (I, 1–4). Cele patru generații (epoce, evuri, vârste, I, v. 89–162)*, în „Junimea literară”, anul III, 1906, p. 11–12 (metru original).

Idem, *Cântul I al „Aeneidei” lui Virgiliu*, în „Jahresbericht”, 1911, p. 3–21.

Idem, *Oda a 4-a din cartea a IV-a a „Odelor” lui Horațiu*, manuscris datat 1863, Muzeul Bucovinei din Suceava.

Idem, *Horaț și Lydia (Oda a 9-a din cartea a III-a a „Odelor”)*, manuscris fără final, Muzeul Bucovinei din Suceava.

Idem, *Virgiliu, Aeneida. Traducere în forme originale*, Biblioteca Academiei Române, Manuscrise românești, nr. 5283, 1870, 355 f.²⁸.

Idem, *Aeneida*, manuscris nedatat, Muzeul Bucovinei din Suceava (cuprinde toate cele 12 cânturi).

Gheorghe Cârlan, *Plato, Protagoras*, Suceava, 1925, 64 p.

Ștefan Ștefurea²⁹, *Întâia cuventare filipică a lui M. T. Cicerone contra lui M. Antonius*, Biblioteca Academiei Române, Manuscrise românești, nr. 4924, f. 159–174, 1872³⁰.

²⁷ Îl adăugăm traducătorilor menționați și pe Ioan Bilețchi-Albescu (1881–1962), elev la liceul sucevean și apoi profesor aici (1907–1909), transferat la Câmpulung Moldovenesc, harnic traducător din Aristofan (*Norii, Broaștele, Păsările*). Cf. N. Lascu, *op. cit.*, nr. 307, 309, 313 și 314. Se afirmă că o parte dintre traduceri ar fi rămas în manuscris, despre soarta cărora nu știm nimic. Cf. Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. I, Iași–Suceava, Editura Princeps–Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, 2004.

²⁸ Apud N. Lascu, *op. cit.*, p. 457, nr. 1419.

²⁹ Acesta este pseudonimul profesorului sucevean Ștefan Ștefureac (1845–1893) din timpul studenției la Viena.

³⁰ Apud N. Lascu, *op. cit.*, p. 319, nr. 229.